

Stavovi
uvjerenja
vrijednosti

II. DIO

POLITIČKI STAVOVI

Uvodne napomene

Kao što će se vidjeti iz ovog dijela, kao u ostalom i u cijelom udžbeniku, politički čovjek jest ponajprije određen svojom strukturom stavova, koja, jednom formirana, usmjerava njegov doživljaj politički relevantne okoline, vrednovanje te okoline, kao i konkretno politički relevantno ponašanje.

Problematika stavova podijeljena je u dva dijela. U prvom dijelu dajemo prikaz psihologije stavova, vodeći uvijek računa da se problemi temelje na više-manje političkoj problematici. Započinjemo s određenjem samog pojma i različitim teorijskim pristupima, da bismo se kasnije usredotočili na politički relevantnu strukturu stavova i odnosa stavova, uvjerenja i vrijednosti.

U drugom dijelu dajemo prikaz psihologije nacionalnoga i međunacionalnih odnosa. Tu se razmatraju različiti psihologijski pristupi i važnost psihologije za razumijevanje ove važne političke problematike. U okviru toga, analizira se problematika predrasuda, stereotipa i socijalne distance.

1. PSIHOLOGIJA STAVOVA

1.1 Određenje stava

Vjerojatno je rijetko koji pojam u znanosti toliko često upotrebljavan, a u isto vrijeme tako neprecizno definiran, kao što je to slučaj sa stavom. Implicitno upotrebljavan mnogo ranije nego je postao predmetom interesa i upotrebe u znanosti, stav je danas predmet proučavanja i psihologije i sociologije, a ujedno i sastavni dio rječnika političke znanosti. U svakodnevnom životu pojam stav se upotrebljava da označi odnos ljudi prema svijetu u kojem se nalaze i slično "inteligenciji, ličnosti, ulozi, predstavlja koncept koji je lingvistički bio dostupan mnogo ranije nego mu je dato operacionalno značenje za svrhe istraživanja" (Jahoda, Warren, 1966., str. 7). Tako Sherif i Cantril (1945.) riječ stav stavljaju u navodnike, s obrazloženjem da je to riječ svakodnevnog jezika, a ne koncept sistematske psihologije.

Prema Allportu (1935.), tri su osnovna ishodišta suvremenog koncepta stava:

1. u eksperimentalnoj psihologiji druge polovine 19. stoljeća gdje se, u laboratorijskim istraživanjima vremena reakcije, pamćenja, mišljenja i sl., uvode konceptijske prethodnice stava, kao što su mišićna udešenost, stav prema zadatku, mentalni i motorni stavovi, "einstellung", determinatorne tendencije;

2. u psihoanalizi koja naglašava dinamičke i nesvjesne osnove stavova;

3. u sociologiji, gdje se stavovi shvaćaju kao psihologijski pokazatelji društvenog i kulturnog utjecaja, i gdje je zapravo i počelo sistematsko proučavanje stavova kao osnovne okosnice socijalne psihologije (Thomas, Znaïnecki, 1958.).

Analizirajući dotadašnji razvoj socijalne psihologije, Murphy i dr. (1937., str. 1046) zaključili su da je "socijalna psihologija stavova zapravo sociologija stavova osvijetljena pomoću razumijevanja psihologijskih faktora koji određuju individualnu podložnost grupnim utjecajima".

Nemamo potrebu ulaziti ovdje u raspravu, je li stav primarno predmet psihologijske ili sociologijske analize. To svakako ovisi o pristupu istraživanju, metodi, interpretaciji. U suvremenoj znanosti teško je, ako ne i nemoguće, svojatati neki fenomen samo za jednu znanstvenu disciplinu. Čak i tako psihologijski fenomen, kao što je inteligencija, ima svoje socijalne odrednice. Svakako da je kod stavova, kao rezultata prije svega djelovanja na pojedinca, problem još kompleksniji. Ako se proučava stav kao dio ličnosti, ako se naglasak stavlja na psihologijske mehanizme stjecanja i mijenjanja stavova, ako se radi o određenju stava per se, tada je stav dio psihologije. Međutim, ako je prvenstveni cilj analize da se utvrdi djelovanje socijalne okoline, i ako je težište na diferenciranom djelovanju pojedinih činilaca unutar socijalne strukture, tada je pomoć sociološke analize prijeko potrebna. Isto tako, ako je naglasak na nekim rezultatima ljudskog, npr. političkog ponašanja, a stavovi nam služe za razumijevanje i predviđanje tog ponašanja, ne možemo odbaciti mogućnost analize drugih znanstvenih disciplina, u ovom slučaju politologije.

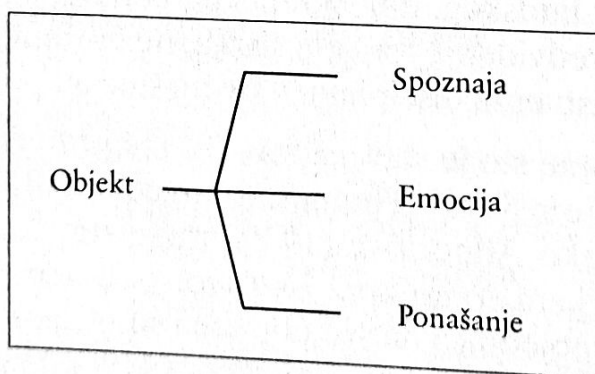
Na temeljno pitanje o tome što je stav, zapravo je i najteže odgovoriti, jer od definicije da je stav "stanje svijesti" (Thomas, Znaïnecki, 1921.), koja se navodi kao jedna od prvih, preko Allportove (1935.) da je stav "mentalno i neutralno stanje spremnosti organizirano kroz iskustvo, koje neposredno ili dinamično utječe na odgovore pojedinca na sve objekte i situacije s kojima je povezan", do definicije Krecha, Crutchfielda, Ballacheya (1962.) po kojoj je stav "trajna organizacija pozitivnog ili negativnog vrednovanja, emocionalnih osjećaja i tendencija da se reagira pozitivno ili negativno u vezi svoje okoline", postoji još čitav niz definicija koje drugim riječima iskazuju isto ili slično, a da ipak ne daju precizan odgovor. *def*

Tradicionalno se smatra da postoje tri osnovne komponente stava: kognitivna, afektivna i ponašajna. Kognitivna komponenta stava sastoji se od

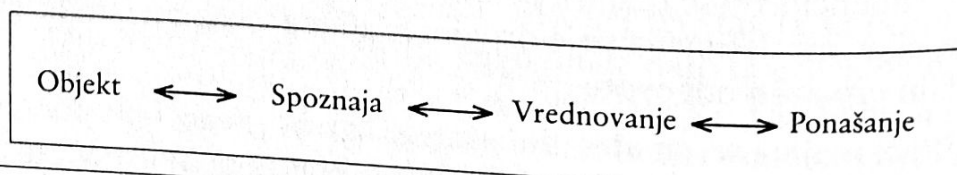
percepcija, vjerovanja i stereotipija, što znači od ideja koje pojedinac ima o nekoj pojavi. Mi znamo neke činjenice o hrvatskoj povijesti, političkom uređenju, vjerujemo da su ta rješenja primjerena potrebama demokratske države, na određeni način doživljavamo postupke vlasti i drugih političkih subjekata i slično. *Afektivna* komponenta određena je osjećajima koje pojedinac ima o objektu. Mi pozitivno ili negativno vrednujemo pojedine političke pojave, subjekte, situacije. One u nama izazivaju određena emocionalna stanja ugone ili neugode. Sama pojava nekog političara u nama izaziva ne samo "sve ono što znamo o njemu", već i to "što znamo" (odnosno vjerujemo da znamo) praćeno je pozitivnim ili negativnim, unaprijed određenim vrednovanjem, odnosno emocijama. *Ponašajna* komponenta sastoji se od tendencija da se na određeni način reagira u vezi s nekom pojavom. Izlazimo na izbore i dajemo svoj glas onoj političkoj stranci za koju vjerujemo da u najvećoj mjeri izražava naše političko opredjeljenje i prema kojoj imamo pozitivne osjećaje.

Analiza stava putem te tri komponente dovodi do pitanja o njihovoj međusobnoj povezanosti i konzistentnosti. Dovode li negativne spoznaje o nekom objektu i do neugodnih osjećaja i do izbjegavanja tog objekta? Iako je uočeno dosta veliko slaganje, ipak konzistentnost nije potpuna. Gledištu o tri osnovne komponente stava (koje nalazi svoj najpotpuniji izraz u danoj definiciji Krecha i dr.) suprotstavljaju se neki autori (Shaw, Wright, 1967.) koji naglašavaju samo afektivni aspekt stava. Po tom mišljenju osnova za formiranje stava su spoznajni procesi, ali oni nisu komponenta stava, isto tako kao što je stav temelj za ponašanje, ali nije samo ponašanje. Stav je, u skladu s tim stajalištem, vrijednosna reakcija zasnovana na evaluativnim koncepcijama, koja prethodi ponašanju. Takav pristup stavu čini nam se i teorijski i metodološki puno određeniji. Tu nisu isključeni vrijednosni aspekti, jer se na njima

A. Stav je struktura triju komponenti

B. Stav je afektivna reakcija

zasnivaju afektivne reakcije. Na osnovi spoznaja o pojavi, ona se vrednuje i to vrednovanje određuje stav. Što se tiče ponašanja, taj pristup ne negira postojanje tendencija za određenom vrstom akcija, ali ih smatra nečim što je odvojeno od same koncepcije stava. Dok su, nazovimo ih tako, "tradicionalni pristupi" smatrali stav sistemom triju komponenata, ovaj pristup priznaje važnost njihove povezanosti, ali pod stavom prihvaća samo jedan element - afektivni. Razliku između ova dva pristupa možemo prikazati prethodnom shemom.

U ovom drugom određenju, jednom formirana vrijednosna reakcija ne samo da djeluje na ponašanje, ona djeluje i na spoznaju danog objekta.

Navođenje ovih neslaganja još ne znači da smo bliže "pravoj" definiciji stava. Svaka je definicija stvar dogovora, a pitanje je mogu li se svi psihološki fenomeni i primjereno odrediti, ili često moramo ostati na razini uvjetnih naziva, koji su zapravo određene pretpostavljene varijable za koje se smatra da su odgovorne za određenu dosljednost u ljudskom ponašanju.

Ipak, postoje neke osobine stava koje uvažavaju sve definicije kao i različiti pristupi. To su:

1. svaki stav je *usmjeren* na nešto: on ima svoj objekt ili fokus. Stav nije općenita osobina ličnosti, kao na primjer temperament ili agresivnost, već je definiran objektom na koji se odnosi;

2. stav ima *vrijednosnu* dimenziju; on odražava afektivan odnos između pojedinca i objekta, koji se može izraziti na kontinuumu sviđanja ili nesviđanja;

3. stav je naučen; ili, kako kaže Allport u svojoj definiciji "*organiziran kroz iskustvo*";

4. stav je *relativno trajan* sistem, što znači da usmjerava pojedinca kroz duže razdoblje, a ne samo u jednom trenutku;

5. stav je *povezan s ponašanjem*, bilo neposredno ili posredno. Iako ova posljednja konstatacija izaziva najveće kontroverze, činjenica je da je golem interes koji postoji u vezi proučavanja stavova prije svega usmjeren na taj odnos.

Zanimljivo je da pojedini postupci mjerenja stavova naglašavaju samo pojedine komponente stava; tako poznate Thurstonova i Likertova ljestvica pretežno mjere spoznajnu komponentu, Osgoodov semantički (ali i grafički) diferencijal usmjeren je na emocionalnu (evaluativnu komponentu), dok je Bogardusova ljestvica socijalne distance konstruirana da mjeri određene željene oblike ponašanja prema pripadnicima drugih grupa. Ilustracije radi, ovdje ćemo prikazati konkretne primjere Likertovog i Osgoodovog metodskog pristupa.

Kao što je vidljivo iz primjera, Likertova ljestvica sastoji se od većeg broja mišljenja o objektu stava (u ovom slučaju religiji) i stupnju intenziteta slaganja, odnosno neslaganja s iznesenom tvrdnjom. Na temelju međusobnog slaganja odgovora, tvrdnjama, utvrđuje se smjer i intenzitet, u ovom slučaju pozitivnog, odnosno negativnog stava prema religiji.

tvrdnje	izrazito se slažem	uglavnom se slažem	uglavnom se ne slažem	izrazito se ne slažem
Vjera je potrebna čovjeku kao kruh gladnome, voda žednome i ljubav odbačenome				
Religija predstavlja gnijezdo obmanjivanja i iskrivljavanja stvarnosti				
Religija smiruje čovjeka				
Da bi se dobio smisao života treba vjerovati u Boga				
Vjerovanje u Boga je bijeg čovjeka od samoga sebe				
Samo čovjek oslobođen religioznih zabluda može slobodno odlučivati o svojoj sudbini				
Ideju o Bogu treba primiti kao apsolutnu istinu				
Problemi morala su neovisni od vjere u Boga				

Napomena: Ljestvica je primijenjena u istraživanju I. Šiber (1974.)
Unutarnja dosljednost 0.866
Ekvivalencija s ljestvicom Jerbić, Lukić (1979.) 0.908.

Tabela 2.1 Ljestvica za mjerenje religioznosti

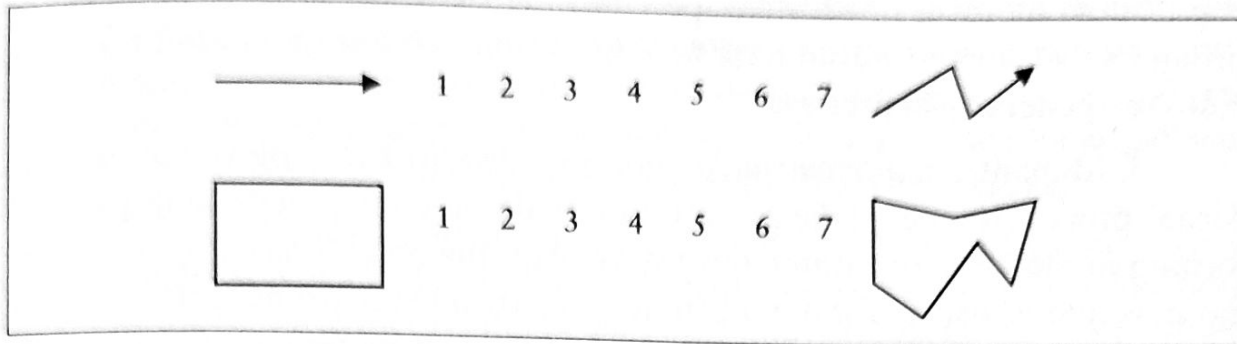
Za razliku od Likertove ljestvice koja sadrži eksplicitna mišljenja o objektu stava, Osgoodov semantički diferencijal polazi od pretpostavke da pojedini međusobno suprotstavljeni pojmovi sadrže različiti stupanj pozitivnog, odnosno negativnog emocionalnog zasićenja. To ćemo ilustrirati na primjeru stava prema pripadnicima pojedinih naroda (Vujević, 1997.).

miroljubiv	1	2	3	4	5	6	7	ratoboran
hrabar	1	2	3	4	5	6	7	kukavica
pošten	1	2	3	4	5	6	7	nepošten
jak	1	2	3	4	5	6	7	slab
kulturan	1	2	3	4	5	6	7	nekulturan
iskren	1	2	3	4	5	6	7	neiskren
marljiv	1	2	3	4	5	6	7	lijen
blag	1	2	3	4	5	6	7	grub

Tabela 2.2 Primjer semantičkog diferencijala

U ovom primjeru imamo suprotstavljene pojmove koji također sadrže dosta eksplicitne vrijednosti. Postoji mogućnost da se uporabe znatno neutralniji pojmovi, na primjer: svijetlo - tamno; pravo - krivo; toplo - hladno i sl. Isto

tako moguća je primjena i *grafičkog diferencijala* kod koje se polazi od pretpostavke da su pojedini grafički oblici privlačniji od drugih i da se pozitivan stav prema nekom objektu iskazuje u izboru pozitivnog grafičkog oblika.

Slika 2.1 Prikaz grafičkog diferencijala

U ovom konkretnom primjeru očekuje se da su oblici na lijevoj strani znatno privlačniji i da će niže vrijednosti biti pripisane objektima prema kojima pojedinac ima pozitivan stav.

1.2 Mehanizmi formiranja stavova

Još davne, 1936. godine, G. Allport je formulirao četiri temeljna mehanizma formiranja stavova. Ti mehanizmi se rijetko kada u stvarnom životu pokazuju u čistom obliku, najčešće su međusobno povezani, ali ih je dobro posebno razmotriti i na taj način shvatiti same procese.

1. *Mehanizam integracije* je onaj proces kojim mi najčešće objašnjavamo nastanak naših stavova. Naime, pojedinac teži, sebe razumjeti, i još više predstaviti se drugima, kao racionalno biće, koje na temelju osobnog iskustva, u svakodnevnim životnim situacijama, formira svoj pozitivan ili negativan stav prema pojavama, situacijama, objektima i pojedincima s kojima se susreće. Sukladno tom mehanizmu, naši su stavovi nastali na temelju *integracije pojedinačnih iskustava tijekom našega života. Svakako da je taj mehanizam djelat*an i da je čovjek, pored ostalog, i racionalno biće, ali je isto tako činjenica da su mnogi stavovi formirani u vrijeme kada sam objekt stava nije imao za pojedinca neko posebno značenje i, što je još važnije, jednom formiran stav selektivno djeluje na daljnja iskustva pojedinca i onemogućava mu "racionalan" proces formiranja odnosa s okolinom.

2. *Mehanizam imitacije* koji se u literaturi još naziva i *učenje po modelu*. U ovom slučaju riječ je o tome da pojedinac mnoge svoje stavove jednostavno preuzima kao dio svog socijalnog naslijeđa. Drugim riječima, od obitelji kao primarnog nositelja (političke) socijalizacije, preko škole i sredstava masovnih komunikacija, pojedinac je suočen s vrednovanjima koja prethode njegovom osobnom iskustvu, ali koja, jednom usvojena, određuju njegova buduća iskustva. Odnosi prema vlastitom identitetu, naciji, religiji, mnogim moralnim normama i slično, stečeni su davno prije nego što je pojedinac imao dovoljno znanja za samostalno određenje.

3. Mehanizam *traume* odnosi se na ona pojedinačna iskustva koja su, svojim intenzitetom i emocionalnom uključenosti, pojedinca dovela do stava prema nekoj pojavi ili ljudima, najčešće izrazito negativnog i teško promjenjivog. Ratovi na ovim prostorima, pojedinačne i kolektivne žrtve i stradanja, primjer su stavova formiranih na temelju trauma koje traju i desetljećima, a često se i generacijski prenose.

4. Mehanizam *diferencijacije* možemo shvatiti kao svojevrsan "sekundaran" proces. Naime, ovdje se radi o tome da na temelju jednog ili više već formiranih stavova, formiramo nove stavove prema objektima o kojima nemamo dovoljno iskustva. Tako, na primjer, negativan stav prema pripadnicima neke nacionalne skupine, pogotovo ako je formiran na temelju traumatskog iskustva, ima tendenciju da se generalizira na sve "vanjske" grupe.

1.3 Teorijski pristupi stavovima

Neovisno od definicija, teorijski pristupi stavu i njegovu uklapanju u psihologijski koncept raznovrsni su i poticajni. Tako Ostrom (1968.) navodi 34 različita pristupa, dok Beisecker i Parson (1972.) te pristupe grupiraju u četiri osnovne grupe: funkcionalne teorije, teorije učenja, teorije konzistencije i teoriju prosuđivanja na osnovi osobnog uključenja. Iako ponekad ti pristupi polaze od različitih pretpostavki i različito interpretiraju iste podatke istraživanja, čini nam se da se međusobno ne isključuju, i da za te ponekad veoma različite pristupe ima mjesta u jednoj obuhvatnijoj teoriji stavova.

1.3.1 Funkcionalna teorija

Počinjemo s ovom teorijom stoga što smatramo da se ona bavi osnovnim pitanjem u vezi stavova, a to je: kakva je funkcija pojedinog stava za ličnost pojedinca? Ovo pitanje ulazi u područje motivacije, problema uzroka i svrhe usvajanja i mijenjanja stavova. Zastupnici ovog pristupa povezuju stavove s osobinama ličnosti i odnosima ličnosti i socijalne okoline. Kao tipičan predstavnik tog pristupa najčešće se navodi Katz (1960.) i njegova podjela funkcije stavova. Po njegovu shvaćanju, glavne funkcije koje stavovi imaju s obzirom na ličnost, mogu se grupirati prema njihovoj motivacijskoj osnovi:

1. *Instrumentalna, adaptabilna* funkcija koja se zasniva na spoznaji da ljudi teže da postignu ugodu, a izbjegnu neugodu. Djeca formiraju pozitivne stavove u odnosu na one objekte ili pojave koje dovode do zadovoljstva, a negativne prema onima koje dovode do neugode. Općenito, prema Katzu, "dinamika formiranja stavova s obzirom na funkciju prilagodbe ovisi o prošlim i sadašnjim percepcijama korisnosti koju objekt ima za pojedinca". Da bi se prilagodio, bio prihvaćen i poštovan, pojedinac uči da ima ona mišljenja koja imaju njegovi roditelji i prijatelji. S obzirom na tu funkciju prilagodbe, stavovi imaju svojevrsnu ulogu "socijalne ulaznice" koja omogućava ulaznje u željene grupe i zauzimanje odgovarajućeg mjesta.

2. Funkcija *obrambenog mehanizma* kojim se pojedinac brani od spoznaja nekih istina o sebi i drugima, koje bi mogle povrijediti njegovu ličnost. Tu stavovi imaju selektivnu ulogu, tako da pojedinac o sebi i drugima saznaje samo određene činjenice, što omogućava održavanje unutarnje ravnoteže i izbjegavanje konfliktnih situacija. Vlastiti osjećaj inferiornosti može se kompenzirati negativnim stavovima prema nekim manjinskim grupama. Za razliku od stavova prilagodbe, koji nastaju, da se tako izrazimo, od objekta ka pojedincu, stavovi obrambenog mehanizma nastaju od pojedinca ka objektu.

3. *Vrijednosno-izražajna* funkcija u kojoj pojedinac stiče zadovoljstvo izražavanjem stavova koji su u skladu s njegovim vrijednostima i predodžbom koju ima o sebi. Tu je riječ o integriranom sistemu stavova, koji su često stečeni u djetinjstvu na temelju identifikacije s roditeljima ili nekim drugim značajnim osobama, i koji su postali dio ličnosti. Tu se obično radi o religijskim stavovima, patriotizmu, ili ideologijskim orijentacijama. Izražavajući stavove na osnovi tih vrijednosti, pojedinac izražava sebe. U ovom slučaju stavovi ne služe prilagodbi pojedinca ili kao obrambeni mehanizam (mada su i ti stavovi s obzirom na svoj sadržaj nastali prilagodbom i mogu služiti kao obrambeni mehanizam ličnosti), nego u njihovu izražavanju pojedinac nalazi osobno zadovoljstvo, kao doživljaj osobnog "ja". Vrijednosnu funkciju stavova jasno je naznačio Rokeach (1968., str. 159): "Reći da pojedinac ima neku vrijednost znači da on ima trajno vjerovanje da je određeni oblik egzistencije poželjniji od nekog drugog. Jednom kada je vrijednost internalizirana, ona postaje, svjesno ili nesvjesno, standard ili kriterij za akciju, za sticanje stavova prema pojedinim objektima i situacijama, za moralno prosuđivanje sebe i drugih i za usporedbu sebe s drugima."

4. Funkcija *osmišljavanja* zasnovana je na potrebi da se razumije, dobije smisao i dade odgovarajuća struktura ukupnosti okoline. Tu stavovi omogućavaju da se svijet doživi cjelovito i predvidljivo, da su znanje i iskustvo stabilni i integrirani. Međutim, isto je tako moguće da stavovi pojednostavljaju objektivne činjenice kroz osobne želje. Ta težnja da se razumije, kako Katz naglašava, nije želja za znanjem kao znanjem, već težnja da se one činjenice koje su već prisutne, organiziraju i osmisle. Ta osmišljenost i stabilnost velikim je dijelom dana kroz postojeće norme kulture u kojoj se pojedinac nalazi. Odnos pojedinca i svijeta karakteriziraju stereotipije, koje su, prema Lippmanu (1961.), "manje ili više konzistentna slika svijeta, prema kojoj se prilagođavaju naše navike, mogućnosti, utjehe i nade. One možda nisu potpuna slika svijeta, ali su slika mogućeg svijeta kome se mi prilagođavamo."

Kao što je to uobičajeno kada je u pitanju neka klasifikacija ovakve vrste, javljaju se i drugi autori koji nude drugačija rješenja (npr. Smith, Brunner, White, 1956., Kelman, 1961.). Budući da nam je ovdje naglasak na ulozi, a ne na podjeli stavova, ovaj Katzov pristup zadovoljava.

1.3.2 Teorija učenja

Nešto u čemu se sve definicije stava slažu jest činjenica da je on formiran u procesu učenja. Oblik u kojem stav može biti povezan s nekim objektom ili konceptom je ili *klasično uvjetovanje* ili *instrumentalno učenje*. U procesu klasičnog uvjetovanja neki objekt prema kome je stav već formiran dovodi se u vezu s objektom koji za pojedinca ne posjeduje izraženu evaluativnu vrijednost. Rezultat je tog procesa formiranje stava sličnoga stavu prema prvom objektu.

U procesu formiranja stava preko instrumentalnog učenja, pojedinac prvo daje određenu vrijednost nekom objektu (evaluativno reagira na objekt), a reakcija na njegovo ponašanje ima potkrepljujuću ulogu, bilo da daje podršku zauzetom stavu, ili da djeluje u suprotnom smjeru.

Između autora koji zastupaju stajalište da koncept stava treba promatrati u okvirima teorije učenja mi ćemo se ovdje zadržati na koncepciji Eysencka (1954.). Kao osnovno, Eysenck polazi od čvrstog uvjerenja da je jedina mogućnost da se stavovi proučavaju i da postanu dio opće psihologije, njihova analiza u okviru koncepcije psihologije učenja. Stavovi su za njega mentalne navike koje, ako su izazvane, određuju ponašanje ljudi i za koje se pretpostavlja da vrijede isti zakoni nastanka i djelovanja kao i za navike koje razmatra teorija učenja. U skladu s tom postavkom, Eysenck navodi ove sličnosti između stava i navike:

1. i stavovi i navike su *naučene modifikacije* središnjeg živčanog sustava;
2. i jedno i drugo su *dispozicije* da se djeluje, koje se ne mogu neposredno promatrati;
3. te dvije koncepcije su *hipotetske konstrukcije* čije mjerenje zahtijeva povezivanje prethodnih uvjeta i kasnijeg ponašanja;
4. one označavaju *perzistirajuće stanje organizma* koje je potreban, ali ne i dostatan uvjet da bi došlo do bilo kakvog oblika akcije.

Svakako da ove pojedine tvrdnje stoje i da se ne mogu odbaciti, ali pitanje je, jesu li i dovoljne da se stavovi izjednače s navikama i da se "bez ostatka" uklope u teoriju učenja? Čini nam se da teorija učenja ima značajno mjesto u proučavanju stavova, posebice u proučavanju procesa formiranja stavova, ali da postoje neke osobine stavova koje su ipak primjerenije nekim drugim teoretskim koncepcijama.

1.3.3 Teorije konzistencije

Pod ovim nazivom nalaze se tri osnovne teorije, koje su usmjerene na analizu doživljajnog aspekta stava i odgovarajućeg ponašanja. To su teorija *ravnoteže* (balansa, Heider, 1946.), teorija *podudarnosti* (kongruentnosti, Osgood, Tannenbaum, 1955.), i teorija *nesklada* (disonance, Festinger, 1957.). Zajednička je tim koncepcijama postavka po kojoj misli, vjerovanja, stavovi i ponašanje teže da se organiziraju na smislen i svjestan način. Kako smo vidjeli ranije u funkcionalnom pristupu, pojedinac teži dati smisao golemom broju

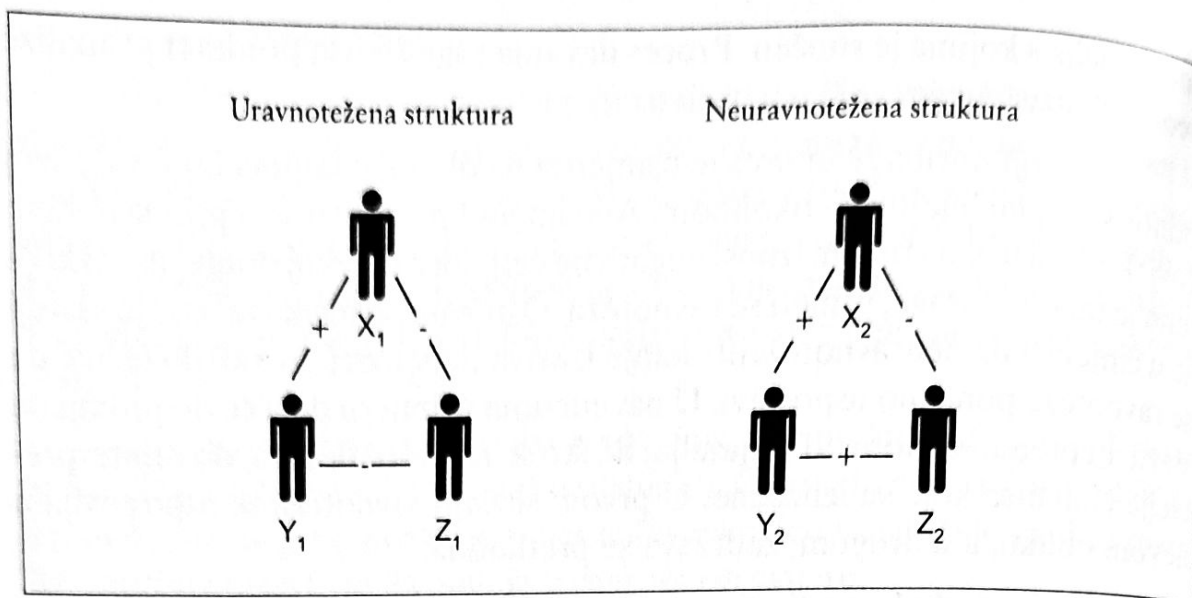
informacija s kojima je suočen. Proces davanja toga smisla predmet je analize teorija konzistencije.

U *teoriji ravnoteže* interes je usmjeren na oblike u kojima ljudi vide svoj odnos s drugim ljudima i s okolinom. Ako imamo pozitivan stav prema nekom čovjeku, koji u isto vrijeme iznosi negativne činjenice o nekoj drugoj osobi koja nam je također draga, remeti se ravnoteža. Osnovna postavka te teorije sastoji se u činjenici da neuravnoteženo stanje izaziva napetost i dovodi do težnje da se ravnoteža ponovno uspostavi. U navedenom primjeru doći će do promjene stava, ili prema jednom od prijatelja, ili, što se najčešće dešava, do reinterpetacije činjenica koje su iznesene. U prvom slučaju ravnoteža se uspostavlja u novom obliku, a u drugom, zadržava se prethodna.

Teorija podudarnosti zapravo je specifičan oblik teorije ravnoteže, usmjerena prvenstveno na problem promjene pravca stava. Ona pretpostavlja da okvir prosuđivanja teži ka maksimalnoj jednostavnosti, u smislu "crno-bijelog" ili "sve ili ništa" prosuđivanja i prosuđivanja dviju pojava kao istih, što je manje kompleksno od nalaženja nekih finijih razlika. Na osnovi tih dviju postavki, princip podudarnosti znači da promjena u vrednovanju ili stavu uvijek ide u pravcu povećanja podudarnosti s prevladavajućim okvirom prosuđivanja. Nepodudarnost postoji onda kada su stavovi i prema izvoru činjenica i prema objektu isti (pozitivni), a iznesene činjenice negativne. Princip podudarnosti ide dalje od principa ravnoteže, zato što se ne ograničava samo na interpersonalne odnose i na dihotomiju stava (pozitivan ili negativan), već daje zakonitosti i u okviru pozitivnog, odnosno negativnog vrednovanja.

Teorija nesklada svakako je najšira i najrazrađenija teorija konzistencije. Po toj teoriji, dva elementa znanja u neskladnom su odnosu ako, razmatrajući ih same, suprotnost jednog elementa proizlazi iz drugoga, a budući da je taj nesklad psihološki neugodan, on djeluje na osobu da ga pokuša smanjiti i postići sklad. Pokušavajući to učiniti, pojedinac aktivno izbjegava situacije i informacije koje bi mogle povećati nesklad. Ovdje ćemo navesti dvije hipoteze odnosa teorije nesklada i procesa informiranja. Po prvoj, budući da je svaki pojedinac često prisiljen odlučivati se između dvije ili više mogućnosti, svaki izbor u sebi sadrži nesklad u onoj mjeri u kojoj izabrana mogućnost sadrži negativne, a neizabrana mogućnost pozitivne osobine. Kao rezultat toga dolazi do težnje pojedinca da nalazi one informacije koje potvrđuju njegov izbor i tako smanjuje nesklad. Po drugoj hipotezi, budući da se nesklad pojavljuje između spoznajnih elemenata, pojedinac će, kako bi izbjegao psihološku neugodu, tražiti one informacije koje će taj nesklad smanjiti, a izbjegavati informacije koje bi ga mogle povećati.

U prvom slučaju, kod uravnotežene strukture, na primjer, pojedinac X_1 ima pozitivan stav prema pojedincu Y_1 , tako da i jedan i drugi imaju negativan stav prema pojedincu Z_1 . U drugom slučaju, pojedinac X_2 ima pozitivan stav prema pojedincu Y_2 , ali se zato oni razlikuju u svoóm odnosu prema pojedincu Z_2 .

Slika 2.2 Grafički prikaz kognitivnih teorija

Koliko god ove teorije imaju svoju čvrstu logiku i daju odgovor na mnoge značajne aspekte ljudskog ponašanja, one ipak nisu univerzalne. Zapravo, svaki nesklad ne dovodi do napetosti, odnosno sama veličina nesklada nije upravo proporcionalna veličini napetosti, niti dostatna za promjenu ponašanja. Treba imati na umu i važnost spoznajnih elemenata, jer je veličina napetosti određena i važnošću spoznajnih elemenata za pojedinca i veličinom nesklada. Isto tako, ne treba prijeći ni preko mišljenja politologa McCloskyog (prema Bem, 1970., str. 35) koji kaže: "Kao intelektualci i istraživači politike mi imamo dispoziciju (stečenu školovanjem) da uzimamo političke ideje ozbiljno... zbog toga smo skloni da zaboravimo da ih većina ljudi uzima manje ozbiljno nego mi, da oni polažu manje pažnje na događaje, rijetko su kada zabrinuti za konzistentnost svojih mišljenja, i provode malo vremena ili uopće ne razmišljaju o vrijednostima, pretpostavkama i implikacijama koje diferenciraju jednu političku orijentaciju od neke druge." U skladu s tim mišljenjem, poslije razmatranja teorija konzistencije, Bem je zaključio da su "kognitivne teorije vjerojatno na mjestu, ali ono što je potrebno to je dobra teorija nekonzistencije." (1970., str. 35)

1.3.4 Teorija osobnog uključenja

Ta teorija polazi od osnovne pretpostavke da način na koji pojedinac percipira i razvrstava činjenice određuje utjecaj koji one imaju na njega. Stavovi o nekom problemu mogu biti poredani na kontinuumu od potpunog prihvaćanja do potpunog odbijanja. Pojedinac sebe nalazi na jednoj točki tog kontinuumu za koju smatra da najbolje odgovara njegovu mišljenju i određuje područje koje je za njega prihvatljivo. Ovdje nazimo dva nova pojma: *opseg prihvaćanja* i *opseg odbijanja*. Informacija se percipira kao sastavni dio jednog od ta dva opsega (između kojih se nalazi opseg neopredjeljenja), i na tako klasificiranu informaciju pojedinac reagira. Koliki će biti opseg prihvaćanja, odnosno odbijanja, ovisi uglavnom o intenzitetu kojim se pojedinac povezuje s objektom, odnosno o tome koliko se objekt stava odnosi na ego pojedinca,

njegove osnovne vrijednosti i potrebe. Što je pojedinac više uključen u problem, to je opseg njegova prihvaćanja manji, on prihvaća samo ono što je identično s njegovim prosuđivanjem, a opseg je odbijanja, razumljivo, veći. Iz toga slijedi da identičan položaj dvaju pojedinaca na evaluativnom kontinuumu ne mora značiti i jednak odnos prema objektu vrednovanja. Uporišna točka na kojoj se pojedinac nalazi, a koju sam određuje, s jedne je strane posljedica, a s druge uzrok procesa selekcije. Iz ukupnosti objektivnih činjenica s kojima se suočava, pojedinac percipira samo dio koji određuje stav; a što će percipirati ovisi o socijalnom kontekstu (u najširem smislu) u kojem se nalazi. Jednom formiran, stav djeluje selektivno na percepciju u pravcu svoga održavanja. Ukratko, osnovne su postavke ovog pristupa:

1. pojedinac sam određuje kontinuum stava na kojem vrednuje socijalne objekte;
2. postoji opseg prihvaćanja i opseg odbijanja, a ne samo uzak diferencirani položaj pojedinca;
3. koliki će biti taj opseg ovisi o uključenosti pojedinca kao ličnosti (njegovog ega) s obzirom na problem.

1.3.5 Međupovezanost pojedinih pristupa

Da bismo iznesene teoretske postavke o stavovima, kao dijelu psiholoških koncepcija, povezali barem donekle u zaokruženu cjelinu, primijenit ćemo ih na područje političkih stavova koji su ovdje osnova našeg interesa.

Kao temeljno, postavlja se pitanje, čemu služe politički stavovi, kakva je njihova funkcija za pojedinca. Veliki dio odgovora nalazi se u navedenom funkcionalnom pristupu stavovima. Politički stavovi su dio vrijednosnog sistema pojedinca. Izražavajući ih, pojedinac izražava sebe, doživljava svojeg mjesta i uloge u političkom kontekstu. Oni služe da osmisle bogatstvo i konfuznost političkih činjenica, pružaju pojedincu njegove vlastite "spoznaje" o političkim pojavama, omogućavaju mu da ih prati, predviđa i u njima osobno sudjeluje. Politički stavovi služe kao sredstvo prilagodbe socijalnoj grupi, omogućavaju pojedincu da bude prihvaćen i poštovan. Oni imaju instrumentalnu ulogu, kao sredstvo postizanja određenog cilja. Pojedinac koji se nalazi u depriviranom socijalnom položaju imat će pozitivan stav prema političkim rješenjima koja obećavaju promjenu tog položaja. Nerijetko, politički stavovi imaju funkciju obrambenog mehanizma ličnosti, rezultat su frustracija, a svoj izraz najčešće nalaze u predrasudama.

Politički stavovi su stečeni u interakciji pojedinca i socijalne okoline. Oni su preuzeti od roditelja i ostalih autoriteta u procesu socijalizacije. Tu je prisutan mehanizam klasičnog uvjetovanja, jer se politička orijentacija formira prije nego što za pojedinca ima neko dublje značenje. Pojavljujući se kao prije nego što za pojedinca ima neko dublje značenje. Pojavljujući se kao neutralan podražaj (politički stav) zajedno s intenzivno vrednovanim podražajem (roditelji), i on se počinje vrednovati na isti način. Instrumentalno učenje je također prisutno. U početku u obliku neposredne nagrade i kazne (reakcija roditelja na ponašanje djeteta s obzirom na pripadnike drugih rasnih,

etničkih, religioznih grupa), da bi kasnije poprimilo oblik složenijih spoznaja oblika stjecanja ugone i izbjegavanja neugode.

Uloga je političkih stavova da osiguraju stalan odnos pojedinca prema političkim zbivanjima i njihovo razumijevanje i sudjelovanje u konzistentnim oblicima. Jednom formirani, oni osiromašuju taj odnos, ali zato omogućavaju izbjegavanje psihološke napetosti. Politiku doživljavamo kroz naše stavove kao uravnotežen i predvidljiv proces. Već formirani stavovi tu djeluju u obliku iskrivljavanja i selektiranja objektivnih činjenica, traženja grupne podrške za vlastitu orijentaciju, i u osobnoj interpretaciji činjenica, da bi se održala postojeća ravnoteža. Često nije važno što se govori, već tko govori, jer od toga ovisi hoćemo li uopće primiti informaciju (prisustvovati, pročitati, otvoriti radio ili TV), što ćemo od iznesenih činjenica uočiti i zapamtiti, i kako ćemo ih uopće interpretirati.

Mjera odnosa prema političkim fenomenima je sam pojedinac. On određuje svoj položaj, a doživljaj pojedine činjenice ovisi o tom položaju, kao i o važnosti te činjenice za ličnost pojedinca. Što neka politička činjenica više zadire u osnovne vrijednosti pojedinca, to se smanjuje tolerantnost prihvaćanja, a povećava mogućnost odbacivanja.

Za političke stavove možemo reći da imaju sve osobine ostalih socijalnih stavova, s tim da su kompleksniji i da se nalaze u samom centru odnosa pojedinca i svijeta u kojem se nalaze, da su važan sastavni dio ličnosti pojedinca i izražaj osnovnih vrijednosti preko kojih pojedinac doživljava sebe i svoj položaj u društvu, i da su rezultat složenih socijalnih odnosa i kretanja. Budući da živimo u političkom društvu, gdje je politika mogućnost i zapreka zadovoljenja cijelog niza osnovnih i sekundarnih ljudskih potreba, takva je uloga političkih stavova razumljiva.

1.4 Struktura političkih stavova

Stav se rijetko kada može promatrati kao izolirani odnos pojedinca i neke pojave. Kao i kod mnogih drugih osobina ličnosti tako i kod stavova, postoje međusobni odnosi, određena strukturiranost i determiniranost nekim općim faktorima. Na to je, prije mnogih psihologijskih analiza, ukazao Mannheim (1968.) kada je ustvrdio da svaki politički stav znači mnogo više od jednostavnog potvrđivanja ili negiranja neke pojave, jer taj stav istovremeno znači i zaokruženi pogled na svijet, odnosno: "...prenositi političke stavove to znači prenositi određeni odnos prema svijetu, odnos koji potom treba prožeti sve dijelove života." (str. 120)

Kao što smo to naglasili prikazujući pojedine funkcije i teorije stavova, postoji stalna težnja kod pojedinca ka osmišljenom, stabilnom, uravnoteženom doživljaju svijeta. Neusklađenost spoznajnih elemenata u odnosu na neku pojavu neprijatna je i pojedinac je izbjegava. Vanjske pojave i činjenice 'prelamajući se' kroz postojeće stavove osiguravaju konzistentnost doživljaja. Procesom socijalizacije i preko osobnog iskustva, formira se cjelovit pogled na

svijet, i možemo govoriti o svjetonazoru, životnoj filozofiji, a u području politike i o ideologiji.

Iako se u suvremenom društvu sve više 'rastače' jednodimenzionalna, ideologijska orijentacija i sve više aktualizira teza o 'kraju ideologije' Daniela Bella (1960.), a politikom dominiraju konkretni problemi pojedinih grupa ili segmenata koji nemaju opći politički, globalni karakter, ipak postoje mnogi odnosi, pojave i problemi, izrazito politički, koji određuju političko opredjeljenje ljudi i koji korespondiraju s političkim programima stranaka danoga društva.

Svakako, uvijek je moguće postaviti pitanje: kada su određeni stavovi ujedno i politički, i pod kojim se pretpostavkama politički stavovi strukturiraju na način koji opravdava njihovu ideologijsku klasifikaciju.

Sartori (1969.) razlikuje odnos *ideologije i znanja*, i *ideologije i politike*. U prvom slučaju postavlja se problem do koje mjere ideologija uvjetuje, odnosno iskrivljuje znanje, i tu se radi o odnosu ideologije i istine, znanja i općih činjenica. U drugom slučaju riječ je o ideologijskom usmjeravanju politike, odnosno o funkcionalnoj vrijednosti. Sartori to razlikuje pojmovima *ideologijske doktrine* i *ideologijskog mentaliteta*. Budući da pojam 'mentaliteta' u ovom slučaju ima dosta neprecizno značenje, a radi se o relevantnim strukturama stavova, koje su praćene odgovarajućim uvjerenjima i vjerovanjima, govorit ćemo o *političkim sustavima uvjerenja* uz naglasak da svaki sustav uvjerenja ne mora nužno biti i politički, i uz vrlo važnu napomenu da svaki politički sustav uvjerenja ne mora nužno biti i ideologijski. Na primjer, možemo razlikovati ideologijski i pragmatički sustav političkog uvjerenja i vrlo vjerojatno dokazati njihovo postojanje. Pri tome ideologijski sustav uvjerenja posjeduje čvrste, stalne elemente i zatvorenu spoznajnu strukturu, sa snažnim emocionalnim zasićenjem, dok je pragmatičan sustav zasnovan na slabim emocijama i otvorenoj spoznajnoj strukturi.

1.4.1 Istraživanje strukture političkih stavova

Ako zanemarimo neka usputna istraživanja javnog mnijenja, prva istraživanja neposredno usmjerena na problem političkih stavova, koja su ujedno bila i metodološki poticaj da se ~~čitava jedna~~ oblast socijalne psihologije intenzivnije proučava, napravio je Thurstone (1928., 1931., 1934.). Zalažući se za znanstveno proučavanje stavova, po ugledu na metode psihofizike, Thurstone je razvio metodu prividno jednakih intervala, i konstruirao cijeli niz ljestvica za mjerenje raznih socijalnih stavova. Te su ljestvice dugo godina bile osnovni mjerni instrument u tom području. Međutim, Thurstonova zasluga za razvoj socijalne psihologije, pogotovo metodologije, nije time bila ni izdaleka iscrpljena. On je neposredno pridonio upravo proučavanju problema s kojim smo ovdje suočeni. Rezultate koje je dobio na osnovi svojih ljestvica podvrgnuo je postupku faktorske analize, posebne statističke metode za proučavanje latentnih faktora koji su u osnovi međusobne povezanosti među varijablama, i ustanovio da u domeni socijalnih stavova postoje dva osnovna faktora

koje je on identificirao kao *radikalizam - konzervativizam i nacionalizam - internacionalizam*. Radikali su, na temelju njegovih rezultata, za teoriju evolucije, za kontrolu rađanja, lakši razvod braka i komunizam, dok konzervativci imaju pozitivne stavove prema crkvi, Bogu kao postojećoj ličnosti, potpunog zabrani svake aktivnosti nedjeljom i prema neupitnoj vezanosti uz vlastitu državu.

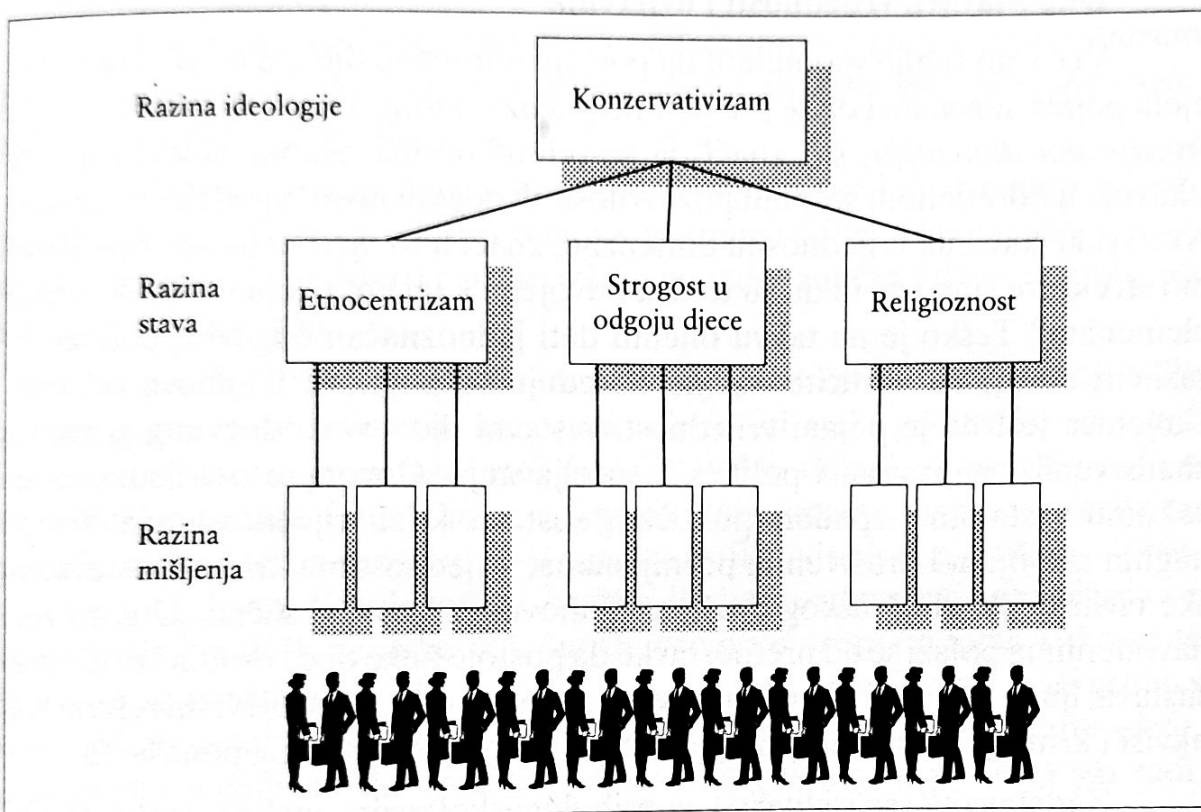
Carlson (1934.) je na studentima primijenio Thurstonovu bateriju ljestvica stavova prema Bogu, kontroli rađanja, komunizmu, pacifizmu, prohibiciji, kao i test inteligencije. Faktorska analiza ukazala je na postojanje dvaju faktora, koje je autor odredio kao *radikalizam - konzervativizam i religioznost*. Po autorovu nalazu inteligencija je povezana s radikalizmom.

Smatrajući da rezultati i interpretacije Thurstona i Carlsona nisu zadovoljavajući i da nisu dali jednoznačna određenja socijalnih stavova, Ferguson (1939., 1944.) je proveo novo istraživanje, primjenjujući vlastite ljestvice, ali također Thurstonova tipa. On je uočio tri osnovna, psihološki zasnovana, socijalna faktora: *humanitarizam, religioznost i nacionalizam*. Prvi od ta dva faktora određen je stavom prema ratu, smrtnoj kazni i odnosu prema kriminalcima, dok je drugi faktor određen stavom o postojanju Boga, evolucije i kontrole rađanja.

Po Eysencku (1944., 1954.) temeljna dimenzija jeste *radikalizam-konzervativizam*, s time da on te pojmove rabi u njihovom uobičajenom širem značenju, ne ograničavajući ih jedino na političke stavove. Radikalni stavovi - komunizam, pacifizam, razvod braka, kontrola rađanja, evolucija, suprotstavljeni su konzervativnim stavovima - religioznosti, smrtnoj kazni, redu i poretku i sl. Na temelju kritike ranijih istraživanja, Eysenck je konstruirao teoretski model u kojem razmatra odnose politički relevantnih stavova i daje teoriju strukture stavova kao sustava veoma bliskog ideologiji.

Stavovi, po Eysencku (1954.) nisu izolirani i usko povezani samo s jednim predmetom, pojavom ili situacijom. Oni su međusobno čvrsto povezani u određene strukture, koje određuju čitav niz ponašanja pojedinaca. Po njegovu mišljenju, postoje četiri razine te strukture. Na dnu se nalaze neovisna mišljenja koja nisu karakteristika ličnosti, a mijenjaju se ovisno o okolnostima. Ona nisu značajna za proučavanje jer im za to nedostaje temeljna metrijska osobina - dosljednost. To su mišljenja tipa: "Sutra će padati kiša", ili "Ne vjerujem da će on doći" i sl. Na višoj razini nalaze se mišljenja koja su relativno stalna dio nečije ličnosti. Za njih možemo reći da su pouzdana i stabilna. Mogli bismo ih odrediti (neovisno o Eysencku) kao primjenu stava u određenoj situaciji. To je upravo ona razina na kojoj se nalazimo u svakodnevnoj komunikaciji. To su mišljenja koja čine sadržaj raznih anketa, ili ljestvica stavova, odnosno mišljenja s kojima se susrećemo u novinama ili osobnim kontaktima. Ta mišljenja na određen način izražavaju stav, ali ona nisu stav po sebi. Kada mi kažemo da treba unapređivati vjerski odgoj u školama (ili se tome protivimo), onda to naše mišljenje izražava naš stav i prema religiji, ali još uvijek ne govori dovoljno. Tek kombinacijom većeg broja mišljenja dolazimo do pojma

stava koji se nalazi na trećoj razini i koji se odnosi na jedno šire područje. Sada nas zanimaju ne samo mišljenja o vjerskom odgoju već i o ulozi vjere u životu i ponašanju čovjeka, mišljenja o zagrobnom životu i sl., i na temelju tih odgovora zaključujemo o postojanju jedne pretpostavljene konstrukcije kod čovjeka, koju zovemo stav prema religiji, i koja je u određenoj mjeri odredila njegove odgovore. Međutim, ni stavovi nisu neovisni, oni su međusobno povezani u određene nadređene strukture, ili kako ih Eysenck zove, ideologije. Međusobna povezanost stavova znači da će oni pojedinci koji imaju sličan stav prema religiji, imati vjerojatno slične stavove prema odgoju djece, prema seksu, prema kontroli rađanja, razvodu braka i sl.

Slika 2.3 Prikaz Eysenckova shvaćanja strukture stavova

Ovako stvorenu teoretsku konstrukciju, Eysenck je primijenio na političke stavove i pretpostavio kontinuum *radikalizam-konzervativizam* kao osnovnu dimenziju politički relevantnih stavova.

Tu svoju pretpostavku provjerio je na uzorku birača u Velikoj Britaniji i dobio rezultate potpuno u skladu s hipotezom. Grupa komunista bila je na lijevom ekstremu, onda dolaze redom laburisti, liberali, konzervativci, da bi desni ekstrem bila grupa fašista (u metodološkom dijelu prikazali smo jedan sličan pristup u našim uvjetima na dimenziji *liberalno - konzervativno*). Eysenck nigdje ne daje definiciju toga kontinuum, ali prema njegovu sadržaju, to je niz socijalnih stavova koji se odnose na važeće norme i vrijednosti u nekom društvu. Ovako shvaćen kontinuum u pojmovima radikalizma i konzervativizma je prihvatljiv, s tim da ono što je radikalno u jednom društvu ne mora biti radikalno i u nekom drugom.

Ovaj kontinuum (neovisno o tome kako ga nazvali) može se shvatiti i kao svojevrsna *svjetovna religija* (Bellah, 1966.) koja čini opće prihvaćeni, ili dominantni sustav vrijednosti, rituala, simbola koji na psihološkoj, nenormativnoj ravni regulira odnose među ljudima i omogućava zajednički život, izbjegavanje sukoba i održavanje ravnoteže. Ta 'svjetovna religija' temeljni je sadržaj procesa socijalizacije, pojedinci je prihvaćaju jednostavno stoga što postoji, kao svojevrsan niz istina po sebi, i tek u situacijama krize, disfunkcionalnosti te svjetovne religije da objasni nastale sukobe i probleme, može doći do njenog kritičkog preispitivanja.

1.4.2 Stavovi, vrijednosti i uvjerenja

Već smo ranije spomenuli da postoje određene dileme u vezi s određenjem pojma stava, ali i da se sve definicije slažu u tome da svaki stav ima svoju *vrijednosnu dimenziju*, što znači da se odnos prema nekom objektu uvijek iskazuje u određenom stupnju pozitivnosti ili negativnosti, ugone ili neugode. Ako svaki stav ima vrijednosnu dimenziju, znači li to ujedno da su vrijednosti dio strukture stavova, ili da su to dva odvojena koncepta koja imaju dodirnih elemenata? Teško je na takvu dilemu dati jednoznačan odgovor, budući da različiti autori na različite načine određuju te pojmove i njihove odnose. Činjenica jest da je pojam vrijednosti sastavni dio i svakodnevnog govora i znanstvenih analiza, ali i političkih sučeljavanja. Govori se o vrijednosnom vakumu nastalom raspadom političkog sustava, krizi vrijednosti uvjetovanoj naglim razvojem i društvenim promjenama, vrijednostima kršćanstva, evropske civilizacije, građanskog društva, "duhovnoj obnovi" i slično. U svim tim navođenjima polazi se od pretpostavke da postoje neke opće osobine društava, sustava, ljudi, koje reguliraju njihove međusobne odnose, svojevrsni referentni okviri i kriteriji društveno prilagođenog, što znači i poželjnog ponašanja.

Zadržavajući se isključivo na psihologijskoj razini analize, problematici vrijednosti mora se pristupiti kao psihološkim sadržajima ljudi konkretnog vremena i prostora, sadržajima koji su društveno uvjetovani, koji su karakteristični za šire društvene grupe, i koji su svojevrsni regulator ponašanja. Pa ipak, sve to što smo naveli vrijedi ujedno i za stavove. Zanimljivo je da se problematika vrijednosti u socijalno psihologijskim udžbenicima ili uopće ne spominje, ili se samo marginalno naznačuje, ali ne određuje, a ako da, tada prije svega kao 'sistem vrednota' (Zvonarević, 1976.) bez pobližeg objašnjenja. Ta činjenica ukazuje na velike poteškoće i u jasnom određenju pojma, a možda još i više u njegovoj jednoznačnoj operacionalizaciji za potrebe istraživanja. Kao znanost koja izrazito teži empirijskoj provjeri svojih postavki i koncepta, sve ono što se ne može konkretno mjeriti, psihologija na neki način zanemaruje.

To, dakako, ne znači da ne postoje i određeni pokušaji. Postoji nekoliko usmjerenja u proučavanju vrijednosti:

1. Vrijednosti se shvaćaju kao *viša razina stava* u smislu ranije prikazane Eysenckove hijerarhijske strukture. U tom značenju one bi bile svojevrsan

svjetonazor, opći pogled na život i svijet i to bi bilo blisko pojmu *meta stavova*, kako iz naziva Allport (1958.).

2. Neki autori smatraju da su vrijednosti *izraz potreba*, pa tako Maslow (1959.) razlikuje: *više* vrijednosti koje su izraz potreba za rastom, razvojem, samoaktualizacijom, i *niže* vrijednosti, koje su izraz nekog nedostatka, na primjer fizioloških potreba.

3. Pod vrijednostima se podrazumijevaju temeljna područja *interesa*, kao što je to učinjeno u poznatoj Allport-Vernonovoj ljestvici za mjerenje vrijednosti, gdje se razlikuje šest temeljnih vrijednosti: teorijske, ekonomske, estetske, socijalne, političke i religijske.

4. Pod vrijednošću se prije svega podrazumijeva *preferencija*, odnosno *poželjnost* nekog objekta, situacije ili ponašanja, ili, *koncepti ispravnog i neispravnog, dobrog i lošeg, poželjnog i nepoželjnog*.

Budući da za ranije navedene uporabe pojma vrijednosti imamo jednoznačne koncepte (stav i struktura stavova, potrebe i njihova hijerarhija, interesi), čini nam se da je četvrti pristup relativno jednoznačan i da se ne prekriva s drugim konceptima.

Rokeach (1971.) je svakako najizrazitiji predstavnik ovog pristupa. Po njemu, u određenju i mjerenju koncepta vrijednosti, treba poći od konstatacije da je svaka osoba procesom socijalizacije stekla određeni niz uvjerenja o oblicima ponašanja i temeljnim ciljevima koje smatra osobno i socijalno poželjnim. Budući da su vrijednosti karakteristika određenog društva, a pojedinci su socijalizirani i prilagođeni društvu, ljudi se međusobno ne razlikuju po tome posjeduju li ili ne neke vrijednosti, već prije svega po tome kako su te *vrijednosti organizirane u vrijednosni sustav*, odnosno u svojevrsnu hijerarhiju s obzirom na percipiranu važnost. Vrijednosti, kao temeljni referentni okvir, omogućuju pojedincu da opravda, objasni i racionalizira sve ono što radi, odnosno da interpretira u pojmovima poželjnih oblika ponašanja i egzistencije, koji su osobno i socijalno vrijedni da se za njih pojedinac zalaže. Prema tome, vrijednosti su svojevrsni *internalizirani koncepti poželjnog* s obzirom na globalna društvena opredjeljenja.

Rokeach smatra da, premda ih je znatno teže odrediti i mjeriti nego stavove, vrijednosti imaju značajniju i dinamičniju ulogu od stavova u osobnom spoznajno-afektivnom sustavu. One ne samo da razlikuju određene kulture i subkulture, socijalne pripadnosti i religijska vjerovanja, već i na individualnoj razini omogućuju analizu promjena nastalih kao rezultat sazrijevanja, obrazovanja i slično.

Ako na taj način pristupimo vrijednostima, tada valja razlikovati *instrumentalne* vrijednosti, znači poželjnost određenih oblika ponašanja, odnosno načina kako nešto postići; i *terminalne* vrijednosti, koje označavaju poželjnost određenih ciljeva.

Iz ovakvog određenja vrijednosti proizlazi da su one isključivo pozitivne, a da su razlike samo u njihovom prioritetu, odnosno hijerarhijskom slijedu. To

znači da nekome može biti važnija vrijednost uspješnog osobnog života nego jednakost, ili osjećaj postignuća važniji od udobnog života.

Osnovne terminalne i instrumentalne vrijednosti (Rokeach, 1971.)	
terminalne	instrumentalne
aktivan život	altruizam
jednakost	ambicioznost
ljepota i umjetnost	bezbriznost
mudrost	hrabrost
nacionalna sigurnost	intelektualnost
osjećaj postignuća	iskrenost
prijateljstvo	kreativnost
samopoštovanje	neovisnost
sigurnost obitelji	nježnost
sloboda	odgovornost
socijalno priznanje	otvorenost za novo
svijet bez sukoba	pouzdanost
udoban život	praštanje
unutarnja harmonija	pristojnost
uspješan život	racionalnost
zadovoljstvo	samodisciplina
zrela ljubav	učinkovitost
život poslije smrti	urednost

Napomena: Vrijednosti su date abecednim redoslijedom i svaki je niz zaseban.

Tabela 2.3 Osnovne terminalne i instrumentalne vrijednosti

Ovaj niz vrijednosti nismo naveli kao jedini i konačan, već isključivo kao ilustraciju jednog mogućeg pristupa.

U razmatranju stavova i vrijednosti, kao i njihova međudnosa, potrebno je spomenuti još dva pojma - *uvjerenja* i *vjerovanja*. Za razliku od stavova, koji su tendencija da se reagira na određeni način, i vrijednosti, koje predstavljaju koncepte poželjnosti, uvjerenja su percipirani odnos između dva aspekta individualnog svijeta (Fishbein, Ajzen, 1975., str. 131). To znači da uvjerenja izražavaju odnose između mnijenja ("Ja vjerujem da će mi osobno računalo pomoći u poslu"), ili mnijenje o osobinama nekog objekta ("Vjerujem da je zemlja okrugla"). Kod uvjerenja je uvijek naglašena spoznajna komponenta stava, odnosno svojevrsna intelektualna operacija. Tu se radi ne samo o percepciji svojstava neke pojave već i o stupnju sigurnosti da ta pojava ima upravo ta svojstva. Svakako da se uvjerenja ponekad mogu zasnivati samo na pretpostavkama o nekoj pojavi, i tada govorimo o *vjerovanjima*. Ako pojedinac na pogrešan način interpretira neku pojavu, odnosno, ako postoji mogućnost da se dokaže pogreška u zaključivanju, tada govorimo o *zabludama*.

1.4.3 Dva primjera politički relevantnih pristupa vrijednostima

Vrijednosni prioriteti najčešće se organiziraju na temelju tzv. *individualističko - kolektivističke* podjele i na temelju *tradicionalno - modernističke* podjele.

Kod prve podjele *individualizam* daje težište na individualna prava i osobne težnje kao nadređene socijalnim obavezama i kolektivnim ciljevima, dok je *kolektivism* prije svega okrenut grupi (Triandis, H. C. 1990.). Ljudi u kolektivistički orijentiranim kulturama doživljavaju sebe kao dio kolektiva. Individualističke kulture gledaju na pojedinca kao na autonomnu jedinku. (Markus & Kitayama, 1991.).

Individualističko - kolektivistički koncept podsjeća na Tönniesovo razlikovanje društva i zajednice ili Durkheimovo razlikovanje mehaničke i organske solidarnosti u pokušaju opisivanja povijesne tranzicije iz agrarne zajednice u suvremenu ekonomiju i nacionalne države.

S. Schwartz (1992.) razvija dvodimenzionalni model koji ukazuje na specifične sukladnosti između različitih kultura i konflikt vrijednosti. Po njegovu shvaćanju vrijednosti su u konfliktu ako njihove težnje dovode do neusklađenih psiholoških, praktičkih ili socijalnih posljedica.

Prva dimenzija jest konflikt individualističkih i vrijednosnih prioriteta. Individualističke vrijednosti tipa *samousmjerenje* i *poticaj* naglašavaju autonomiju i otvorenost na promjene. Kolektivističke vrijednosti su *sigurnost*, *tradicija* i *konformizam*. One naglašavaju pripadnost grupi i zadržavanje tradicionalnih odnosa.

Druga kros-kulturna dimenzija jesu vrijednosti tzv. *vlastitog probitka* i *vlastitog odricanja*. Vrijednosti vlastitog probitka su, na primjer, postignuće i moć, koje naglašavaju osobni uspjeh i dominaciju nad drugima. Njima su suprotstavljene *samo-transcendirajuće* vrijednosti tipa univerzalizma i dobro-

Schwartzov dvodimenzionalni model vrijednosti		
otvorenost za promjene v.s. zadržavanje postojećeg	poticaj i samousmjerenje (individualna razina)	sigurnost/tradicija/ konformizam (individualna razina)
individualizam v.s. kolektivism	individualizam (kulturna razina)	kolektivism (kulturna razina)
vlastiti probitak v.s. samoodricanje	postignuće/moć (individualna razina)	univerzalizam (kulturna razina)
minimum jednakosti v.s. maksimum jednakosti	gospodarenje/hijerarhija (kulturna razina)	socijalna suglasnost/ harmonija (kulturna razina)

Tabela 2.4 Schwartzov dvodimenzionalni model vrijednosti

tvornosti. Te vrijednosti prihvaćaju druge kao jednake i brinu se za njihovu dobrobit.

Kulturna razina vrijednosti predstavlja društveno prihvaćene ideje o tome što je dobro, ispravno i poželjno u društvu. One daju normativni temelj za ulaganja, raspodjelu uloga i procjenjivanje funkcioniranja institucija. Na taj način kulturne vrijednosti su svojevrsni "vodič" za ponašanje.

Vrijednosti pojedinog društva organizirane su tako da stvore ravnotežu između individualnih i kolektivnih interesa u društvu. Individualističke kulture su usmjerene na individualna prava i težnje, dok su kolektivističke kulture više zaokupljene vrijednostima lojalnosti i obaveza glede grupne pripadnosti. Druga dimenzija na razini kulture regulira jednakost, odnosno hijerarhijski tretman ljudi i alokaciju resursa u društvu. Neka društva favoriziraju horizontalne oblike socijalne organizacije i teže smanjivanju razlike u moći. Druge kulture generiraju više vertikalne oblike organizacije i prihvaćaju veće razlike.

Svi ti kulturni modeli u funkciji su motiviranja, koordiniranja i vrednovanja socijalnih odnosa i na taj način ujedno su i temelj dominantnog političkog organiziranja društva.

Prema Triandisu (1994.), oblici zajedničkog sudjelovanja i hijerarhije autoriteta naglašeniji su u kolektivističkim kulturama, dok su težnja ka jednakosti i tržišnoj konkurenciji prisutniji u individualističkim kulturama. Uzevši u obzir navedene dvije dimenzije dobivamo četiri teorijski moguća tipa vrijednosnih usmjerenja kojima odgovaraju i određene političke orijentacije, pa i čitavi poredci.

	INDIVIDUALIZAM	KOLEKTIVIZAM
NEJEDNAKOST	konkurencija-liberalno društvo	autoritet-komunističko društvo
JEDNAKOST	socijalna jednakost-socijaldemokratsko društvo	zajedničko pripadanje-etnocentričko društvo

Tabela 2.5 Prikaz Triandisova modela

Kao i svaki model, tako i ovaj, pojednostavljuje kompleksnost ukupnih društvenih odnosa, pokušavajući ih "ugurati" u zadane okvire. Pa ipak, jasno je da kombinacija individualističkog društva s težištem ka nejednakosti odgovara klasičnom modelu liberalnog društva koga, u ovom povijesnom vremenu, vjerojatno najbolje predstavljaju Sjedinjene Američke Države. Kombinacija individualizma i jednakosti odgovara suvremenom konceptu "države blagostanja", dok kolektivizam i nejednakost više odgovara istočnim, prije svega azijskim društvima, odnosno, ne tako davno, realizaciji tzv. komunističkog društva. Jednakost i kolektivizam, temeljen na zajedničkoj etničkoj ili vjerskoj pripadnosti, više je teorijski model, mada je, na primjer, iransko društvo dosta blisko tom konceptu.